

Т. Галабурда,

аспірант кафедри історії держави, права та політико-правових учень
Львівського національного університету імені Івана Франка

ПЕРЕДУМОВИ КОДИФІКАЦІЇ АВСТРІЙСЬКОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА (ДРУГА ПОЛОВИНА XVIII – ПЕРША ПОЛОВИНА XIX СТ.)

На сучасному етапі розвитку української держави та суспільства виникає потреба у приведенні чинного законодавства у відповідність реальному стану правової системи України. Кодифікаційні процеси відіграють важливу роль у правовій системі України й повинні бути спрямовані на подальше удосконалення законодавства. Як видається, важливе завдання стоїть перед сучасною українською державою щодо кодифікації та уніфікації законодавчих приписів у галузі кримінального процесуального права. Для забезпечення ефективності і розвитку, зокрема кримінально-процесуального законодавства необхідною складовою є вивчення як міжнародного, так і національного правового досвіду. З огляду на це, значний інтерес має історико-правове дослідження кодифікації робіт в галузі кримінального судочинства, що відбувалися в Австрійській монархії, а також поширення кодифікованих кримінально-процесуальних кодексів у Галичині, що була складовою багатонаціональної монархії. Актуальність цього питання пов'язана зі значущістю історико-правового досвіду у сфері кодифікації кримінального процесуального законодавства, оскільки це забезпечить врахування деяких проблематичних питань і особливостей минулого, що буде запорукою вибору оптимальніших шляхів для кодифікаційних робіт в умовах незалежної України.

Окремі аспекти, пов'язані з кодифікацією австрійського кримінального процесуального законодавства у дру-

гій половині XVIII – першій половині XIX ст., містяться у працях таких закордонних та українських учених, як: А. Амшль, О. Бальцер, Ю. Глязер, В. Лібшер, В. Рульф, П. Стебельський, О.В. Кондратюк, В.С. Кульчицький, М.В. Никифорак, Б.Й. Тишик та ін.

Однак в сучасній юридичній літературі здійснено тільки фрагментарне дослідження питання кодифікації австрійського кримінального процесуального законодавства у другій половині XVIII – першій половині XIX ст.

Метою статті є аналіз соціально-політичних та правових передумов кодифікації кримінально-процесуального законодавства в Австрійській монархії в другій половині XVIII – першій половині XIX ст., що регулювало порядок здійснення кримінального судочинства, зокрема у Галичині.

Як відомо, наприкінці XVIII ст., внаслідок Першого поділу Речі Посполитої, до складу Австрійської монархії було приєднано Східну (переважно українську) і Західну Галичину. Саме на цій території було створено новий коронний край Королівство Галичини та Володимирії із центром у Львові. Східна Галичина займала приблизно 60% королівства. За станом на 1857 р. на цій території проживало понад 2,5 млн осіб. Основну їх частину – 3/4 – становили українці, решту – поляки, німці, євреї, чехи, словаки та представники інших національностей. 70% населення краю було зайняте у сільському господарстві [1, с. 101-102]. Австрійська монархія була багатонаціональною державою,

котра містила в собі велику кількість розрізненого населення, що перебували у володінні Габсбурзької династії, яка, в свою чергу, мала різні джерела права і неоднакові органи державної влади. Це несло в собі одну із проблем – відсутність єдиної цілісної правової системи на усіх територіях, котрі входили до складу монархії. Причиною було використання звичаєвого права, інших джерел права, діяльність власних судів і здійснення судочинства у відповідності до різних процесуальних норм, що надалі призводило до нестабільної й малоефективної діяльності судової системи на усіх рівнях в Австрійській монархії. Такий стан справ негативно позначався на соціально-політичному і правовому розвитку держави. Як вище зазначалося, Австрійська абсолютна монархія була багатонаціональною державою, і в ній у XVIII ст. посилювався процес централізації державного управління. Так звана Прагматична санкція 19 квітня 1713 р. стала фактично першим нормативним актом щодо всіх австрійських земель, який визначив їх складовими та невіддільними частинами Австрії. Однак до середини XIX ст. в Австрійській монархії виділилися три групи країв: німецькі (Австрія, Штирія, Крайна, Трієст тощо), слов'янські (Чехія, Моравія, Галичина з Буковиною), угорські (Угорщина, Закарпаття, Хорватія тощо) [2, с. 134]. Це свідчить про те, що були спроби Австрійської монархії встановити централізовану владу серед усіх земель, тим самим об'єднати державно-правову систему в єдине ціле для ефективного функціонування суспільно-економічних і політично-правових відносин. При цьому кожна група країв мала свої особливості. Наприклад, економічна політика Австрії в західноукраїнських землях зводилася до використання їх природних багатств і була спрямована на те, щоб зробити її додатком промислових районів монархії [3, с. 73–77]. З економічної точки зору Галичина та інші західноукраїнські землі були тільки сировинними постачальниками товарів і послуг, що негативно

вплинуло на розвиток краю і призвело до депресивності регіону, на що вказував вчений-дослідник М. П. Герасименко: Галичина станом на 1772 р. під час її інкорпорації до складу Австрії перебувала у стані економічного занепаду. Промислове пожвавлення в Речі Посполитій зі середини XVIII ст. Галичини майже не торкнулося. Через існування феодально-кріпосницьких відносин головними показниками економічної відсталості Галичини були низький рівень суспільного поділу праці, застій у промисловості й торгівлі, хоча в Європі відбувалися значні економічні зрушення у зв'язку з початком промислової революції [1, с. 19].

Одним з головних соціально-політичних передумов майбутніх змін був інтенсивний економічний розвиток держави, що підвищував рівень життя населення у провінціях, а також врегулював соціально-політичні конфлікти, які вже давалися взнаки. Остання третина XVIII ст. характеризувалася зростанням безробіття, зменшенням розміру заробітної плати для населення, дешевою робочою силою, що в підсумку приводило до порушення соціально-економічних прав робітників власниками підприємств у Галичині, наприклад таких, як належні та безпечні умови праці.

Не виключенням були і проблеми національного питання, що впливали на всі сфери життя населення Галичини та інших західноукраїнських земель. Так, головні засади національної політики Австрійської імперії полягали в реалізації відомого принципу: «Divide et impera», тобто «Поділяй і володарюй». У конкретній ситуації королівства Галичини та Володимирії, зокрема Східної Галичини, це означало наділення поляків певними привілеями, які передбачали їх панівну роль у реалізації політики імперії в цьому регіоні, а водночас в обмеженні можливостей для українців реально впливати на соціально-економічний і національно-політичний розвиток. Така дискримінаційна ситуація загострювалася ще

й тим, що майже вся велика земельна власність у королівстві належала полякам, які, власне, і були фактичними господарями регіону. Саме тому українці послідовно і рішуче виступали за поділ Галичини на дві окремі адміністративні структури – східну й західну. Упродовж десятиліть реалізацію цих прагнень українці пов'язували насамперед з політикою просвітництва австрійських монархів – Марії-Терезії й особливо її сина Йосифа II, яка була підпорядкована формуванню в усіх народів країни почуття єдності як важливого фактора її могутності [5, с. 30].

Як вбачається, деякі державно-правові реформи були спрямовані на скасування феодальних обмежень розвитку капіталізму й надання певних політичних прав молодій та ініціативній буржуазії. Це сприяло активізації тих процесів, що мали вплив на свідомість населення, кожен мав право використовувати необхідні можливості для здійснення власних потреб і реалізації відповідних політичних, культурних, а також соціальних свобод, що були передбачені правовою системою.

Правові передумови характеризувалися перебуванням на престолі Марії-Терезії та її сина Йосифа II. Австрійську політичну верхівку вважали найосвіченішою династією, яка прагнула втілити в державне управління передові на той час правові погляди, ідеї «природного та історичного» права й гегелівської філософії права. Також, завдяки набутому в Європі державно-правовому досвіду, Австрійський уряд дійшов висновку, що постала необхідність запровадити раціональнішу державно-правову систему [6 с. 185].

У 1870-1880-х рр. в Австрійській монархії були проведені реформи «освіченого абсолютизму», які стали першим важливим етапом на шляху перетворення підданих на громадян. Період «освіченого абсолютизму» вважають ключовим для формування структур сучасної держави з її можливостями контролю над суспільством, а також для формування самого суспільства. Світоглядно

«освічений абсолютизм» спирався на твори філософів від Томаса Гоббса до Вольтера, які розуміли державу як форму суспільного договору між владою і населенням та вважали можливим побудувати гармонійні відносини завдяки «чистому розумові». Метою реформ «освіченого абсолютизму» одночасно були інтереси держави (приспосувати монархію до нових викликів, не дозволити радикальним рухам її розхитувати) і турбота про покращення життя простих громадян [7, с. 58].

Виходячи з вищевказаного, необхідно зазначити, що головною передумовою кодифікації кримінально-процесуального права була політика «освіченого абсолютизму», яку почала здійснювати австрійська правителька Марія-Терезія (1740–1780), а після її смерті продовжив син Йосиф II (1780–1790). Імператор Йосиф II з 1765 р. правив разом з Марією-Терезією, а з 1780 р. – самостійно. На роки їхнього правління припадає остаточне оформлення й розквіт австрійського абсолютизму. Унаслідок цієї політики в другій половині XVIII ст. в Австрії у системі управління відбулися суттєві зміни. Діяльність правителів стала прогресивнішою і раціональнішою. Одним з важливих обґрунтувань для будь-яких нововведень тепер вважалась їхня користь для держави і населення. Реформи Марії-Терезії та Йосифа II були спрямовані на спрощення системи управління, а відтак на її централізацію, осучаснення аграрних відносин, обмеження міського самоврядування й цехових привілеїв, удосконалення системи освіти, запровадження єдиного кримінального та кримінально-процесуального кодексів, звуження впливу церкви та ін. [8, с. 128].

Австрійський уряд після приєднання Галичини до складу монархії активно почав змінювати органи державної влади й крайового самоврядування відповідно до моделі побудови австрійської системи управління. Значну увагу австрійського двору зосереджено також і на нормативно-правовому за-

безпеченні їх організації та діяльності. Це було зумовлено, насамперед, тим, що на території Галичини у другій половині XVIII ст. продовжували діяти норми польського права, які не відповідали тогочасним історичним та суспільним реаліям, містили значну кількість феодальних та напівфеодальних пережитків і були відмінними від джерел австрійського права [9, с. 89]. Такі зусилля Австрійського уряду сприяли формуванню нової адміністративно-правової системи функціонування земель з колишнім польським устроєм, на що вказував і професор В.С. Кульчицький. Зокрема він вважав, що запровадивши в Галичині подібну до австрійської систему державних органів влади та крайового самоврядування, австрійський уряд обмежив компетенцію та повноваження польської шляхти, а також поширив дію австрійського права на територію всієї імперії. Починаючи з 1772 р., на західноукраїнських землях поступово впроваджують австрійське законодавство [10, с. 46-47].

Таким чином, найрезультативніший період правотворення в Австрійській монархії припадав на період правління Марії-Терезії та її сина Йосифа II, що призвело до докорінного перероблення чинних нормативних актів і встановлення нових норм, що відображали потреби законодавчої та правозастосовної практики як основного масиву джерел права, що регламентували найважливіші сфери життя, куди входили й кримінально-процесуальні норми. Вагомою причиною, що сприяла таким законодавчим змінам, стало поширення Просвітництва, за допомогою якого європейські монархи пристосовували його ідеї до своєї державно-владної політики, що вилилось у другій половині XVIII ст. у концепцію «освіченого абсолютизму». Змістом цього ідейного руху було упорядкування змісту норм права відповідно до тогочасної правової системи монархії, де рівність перед законом була одна для всіх. Прихованим недоліком «освіченого абсолютизму» стало використання ідей просвітництва урядом

Австрії в тій мірі, в котрій вони збіглися з інтересами панівної верхівки щодо державо-правотворення загалом і кодифікації кримінально-процесуального законодавства зокрема. Тому одним з основних завдань австрійського уряду було ліквідувати партикуляризм в праві, провести кодифікацію і створити єдині для всієї імперії кодекси [11, с. 62].

Кодифікація кримінально-процесуального права Австрії розпочалася в другій половині XVIII ст. У 1768 р. в Австрії був затверджений Марією-Терезією кримінальний кодекс (Constitutio Criminalis Theresiana), який отримав скорочену назву «Терезіана». На той час матеріальне право не було відокремлено від процесуального. Кодекс цей складався з двох частин, з яких перша частина стосувалася процесуального, друга – матеріального права. Система покарань була дуже жорстокою, процес мав інквізиційний характер із широким застосуванням тортур. Кодекс цей не діяв у Галичині в частині матеріального права, але був запроваджений там з 1774 р. в частині процесуального права [12, с. 70-71]. Значний вплив на розвиток австрійського кримінально-процесуального законодавства здійснила загальна судова інструкція від 23 лютого 1786 р., котру видав імператор Йосиф II. До неї, як додатки, включалися зразки процесуальних документів та форми бланків, яких потребувало здійснення кримінального судочинства.

1 червня 1788 р. патентом Йосифа II було затверджено загальний кримінальний судовий порядок. Відповідно до першого параграфу загального кримінального судового процесу 1788 р. встановлено, що кримінальні злочини мали право розглядати тільки суди, і скасовано можливість застосування у провінціях звичаєвих обвинувальних процесів. Водночас він містив деякі положення терезіанського кримінального кодексу 1768 р. і загальнонімецького кримінального процесуального права [13, с. 372 –373]. Характерними особливостями кримінального процесу за цим кодексом стали публічність звину-

вачення та застосування інквізиційних процесів, діяв принцип офіційності, що передбачав визначення предмета судового розгляду судовим слідством. Також суддя поєднував у своїй особі судову владу та діяльність слідчого, котрий здійснював слідство, гласності як принципу кримінально-процесуального права не було.

Кодифікаційні роботи у галузі кримінально-процесуального законодавства продовжувалися. У 1803 р. було затверджено новий австрійський кримінальний кодекс, який містив норми і кримінального, і кримінально-процесуального права. Цьому кодексу було присвоєно оригінальну назву – Францішкана. Кодекс складався з двох розділів: перший стосувався норм матеріального права, другий – процесуального [14, с. 728]. Цей кодекс підтвердив застосування інквізиційного процесу. Суддя мав процесуальне становище обвинувачувача і захисника, а також був носієм правосуддя. В протилежному становищі знаходився обвинувачений – він був беззахисним, що супроводжувалось неможливістю мати захисника і вимагати пояснення причин підозр, оскільки така процесуальна функція, як захист невинного, належало до компетенції кримінального суду. 29 липня 1853 р. було висунуто вимогу про нове впорядкування кримінального процесу, що призвело до втрати чинності кодексом 1803 р. Частина кримінального кодексу 1803 р., яка регулювала кримінальний процес, діяла до 1853 р. В тому ж році був прийнятий окремий закон про кримінальне судочинство, який запроваджував часткову гласність процесу, але не допускав будь-якої участі громадськості в здійсненні правосуддя. Більш того, в 1852 р. більшість справ про проступки було передано на розгляд органів поліції [15, с. 298].

Австрійський кримінально-процесуальний кодекс 1853 р. став першим нормативно-правовим актом Австрійської монархії, котрий розмежував кримінальне матеріальне і кримінальне процесуальне право, що позитивно вплину-

ло на якість здійснення кримінального судочинства. У свою чергу, цей кодекс запровадив часткову гласність кримінального процесу, проте участь громадськості у здійсненні судочинства була зведена до мінімуму, впливовішим стало попереднє таємне слідство.

Розвиток державно-економічних і політичних відносин в Австрії у другій половині XIX ст. зумовив необхідність вжити заходів для скорочення тривалості розслідування, зменшення величезної кількості справ у судах. Тому повернення Австрії до парламентаризму поставило на порядок денний вироблення нового кримінально-процесуального порядку. На початку 1861 р. міністр юстиції Ю. Глазер отримав доручення щодо розроблення його проекту [16, с. 269]. Таким чином, найавторитетнішим і найбільш процесуально досконалим кодексом в Австрійській монархії в другій половині XIX ст. став австрійський Кримінально-процесуальний кодекс 1873 р., який, з незначними змінами і доповненнями, діяв до розпаду Австро-Угорської монархії (1918).

Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. в Австрійській монархії сформувалися вагомі соціально-політичні та правові передумови для кодифікації найважливіших тогочасних галузей права, зокрема кримінально-процесуального права, яке поширювалось у Галичині та Буковині. Вплив «освіченого абсолютизму» відобразився у реформаторських ідеях Марії-Терезії та її сина Йосифа II, що сприяли значному кодифікаційному прогресу кримінально-процесуальних норм і можливостях їх застосування у відповідності з тогочасними потребами державно-правової та судової системи в усіх землях багатонаціональної монархії Габсбургів, зокрема і в Галичині та Буковині. Результатом кодифікації кримінально-процесуального права стали: кримінальний кодекс 1768 р., що діяв у Галичині в частині процесуального права з 1774 року; загальна судова інструкція від 23 лютого 1786 р.,

що містила зразки процесуальних документів і форми бланків; загальний кримінальний судовий порядок від 1 червня 1788 р.; австрійський кримінальний кодекс 1803 р. – Францішкана, який містив норми і кримінального, і процесуального права; Австрійський кримінально-процесуальний кодекс від 29 липня 1853 р., котрий розмежував кримінальне і кримінально-процесуальне право. Однак найбільш повною кодифікацією кримінально-процесуального права в Австрії був Кримінальний процесуальний кодекс 1873 р. Перспективи подальших досліджень вбачаються у тому, щоб більш детально проаналізувати кодифікаційні процеси у галузі кримінально-процесуального законодавства Австрійської імперії.

Ключові слова: кодифікація, кримінально-процесуальне право, кримінально-процесуальне законодавство, Австрійська монархія, Галичина.

Статтю присвячено висвітленню соціально-політичних та правових передумов кодифікаційних робіт у галузі кримінально-процесуального права в Австрійській монархії у другій половині XVIII – у першій половині XIX ст. Показано взаємозв'язок між передумовами й прийняттям та чинністю відповідних кодифікованих актів. Проаналізовано перші австрійські кодифіковані акти у галузі кримінально-процесуального права та дано їм оцінку.

Статья посвящена анализу социально-политических и правовых предпосылок кодификационных работ в области уголовно-процессуального права в Австрийской монархии во второй половине XVIII – первой половине XIX в. Показана взаимосвязь предпосылок и принятия, а также последующего действия соответствующих кодифицированных актов. Проанализированы первые австрийские кодифицированные акты в области уголовно-процессуального права и дана их оценка.

The article is devoted to the elucidation of socio-political and legal preconditions for codification works in the field of criminal procedural law in the Austrian monarchy in the second half of the XVIII – in the first half of the XIX century. The interconnection of preconditions and the influence on the law-making activity of the Austrian legal system is shown. The first Austrian codified acts in the field of criminal procedural law were analyzed and assessed.

Література

1. Герасименко М.П. Аграрні відносини в Галичині в період кризи панцинного господарювання / М.П. Герасименко. – К. : АНУРСР, 1959. – 304 с.

2. Кульчицький, В.С. Історія держави і права України : [навч. посібник]: гриф МОН / В.С. Кульчицький, М.І. Настюк, Б.Й. Тищик. – Львів : Світ, 1996. – 296 с.

3. Панич Н. Анексія Галичини Австрією та поширення австрійського права на її території / Н. Панич // Вісник Львів. ун-ту. Серія «Юридична». – 2006. – Вип. 43. – С. 73–77.

4. Панфілова, Т.О. Соціально-економічні та національно-політичні реформи в Австрійській імперії на зламі XVIII – XIX ст. та їх вплив на зародження структур українського громадянського суспільства / Т.О. Панфілова // Історичні студії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки; М-во освіти і науки України, СНУ ім. Лесі Українки / редкол.: В.К. Баран та ін. – Луцьк, 2013. – Вип. 9-10. – С. 29-35.

5. Трофанчук Г.І. Історія держави і права України: [навч. посіб.] / Г.І. Трофанчук. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 384 с.

6. Аркуша О.Г. Час народів. Історія України XIX століття : [навч. посібник] / [О.Г. Аркуша, К.К. Кондратюк, М.М. Мудрий, О.М. Сухий]; за заг. ред. М.М. Мудрого. – Львів : ЛНУ Івана Франка, 2016. – 408 с.

7. Едер П. Реформи Йосифа II в Австрійській імперії та їхнє поширення у Галичині (1780–1790 рр.) / П. Едер // Вісник Львів. ун-ту. Серія «Юридична». – 2015. – Вип. 61. – С. 127–135.

8. Бойко І. Правове регулювання цивільних відносин на українських землях у складі Австрії та Австро-Угорщини

(1772–1918 рр.) / І. Бойко // Вісник Львів. ун-ту. Серія «Юридична». – 2013. – Вип. 57. – С. 88–96.

9. Кульчицький В. Джерела права в Галичині за часів австрійського панування / В. Кульчицький // Проблеми правознавства. – 1971. – Вип. 19. – С. 46–47.

10. Ткач А.П. Історія кодифікації до-революційного права України. – Київ : Вид-во Київського ун-ту, 1968. – 170 с.

11. Кульчицький В.С. Апарат управління Галичиною в складі Австро-Угорщини / Кульчицький В.С., Бойко І.Й., Настасяк І.Ю., Мікула О.І. – Львів: Триада плюс, 2002. – 88 с.

12. Історія держави і права України : акад. курс : [підручник] / Б.Й. Тищик, І.Й. Бойко. – К. : Ін Юре, 2015. – 808 с.

13. Бойко І.Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (ІХ–ХХ ст.) : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів]. – Львів : Видавн. Центр ЛНУ імені Франка, 2014. – 904 с.

14. Худоба Н.В. Кодифікація австрійського права та особливості її застосування у Галичині (1772-1918 рр.) / Н.В. Худоба // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2007. – Том 20 (59). – № 2. – С. 295-299.

15. Бойко І.Й. Галичина у державно-правовій системі Австрії та Австро-Угорщини (1772 – 1918) : [навч. посібник] / І.Й. Бойко. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – 312 с.